

Dezenformasyon ve Dijital Tehditler Karşısında Aileyi Korumak

→ Derya GÜL ÜNLÜ*

Günümüzde dijital ortam, ebeveynlik pratikleri için önemli bir aracı hâlini almaktadır. Anne ve babalar hem ebeveynlik rollerini yürütmek hem de kendi deneyimlerini aktarmak, bilgi ve destek almak için dijital ortamın önemli kullanıcı kimlikleri arasında yer almaktadır (Lupton vd., 2016). 1990'lı yılların sonunda ebeveynlerin forumlara girmesiyle başlayan süreçten geldiğimiz noktada yapay zekâ araçlarına dek uzanan bir pletorada dijital entegre araçlar, annelik ve babalık pratiklerinin sürdürüldüğü alanlara dönüşmüştür. Böylelikle kullanıcılar, bilgi ve tavsiye edindiği, kişisel ebeveynlik modellerini diğerlerine aktardığı, dahası bu modelleri tartışmaya açtığı özgün platformlara sahip olmaktadır. Ebeveynlerin, söz konusu platformlarda ulaştıkları bilgiyi hızlı, sürekli, detaylı, eğlenceli, özelleştirilmiş, pratik, (görece) güven verici ve tarafsız olarak değerlendirmeleri ise dijital entegrasyonunun gittikçe artmasını beraberinde getirmiştir (Lupton, 2016). Dahası, her bir dijital platformun kendine özgü doğası, dijital ortamın ebeveynlerin farklı amaç ve ihtiyaçlarına yönelik içeriklere ulaşmalarına da olanak tanıyarak, anne-babalara çoklu-işlev sunmaya başlamıştır. Yani anne ve babaların dijital öncesi dönemde kendi ebeveynlerine ya da yakın çevrelerine sorarak ancak edinebildikleri bilgiler, dijital dünyaya geçişle birlikte sağlık uzmanlarının kişisel web sitelerinden, aşı takvimi uygulamalarına kadar çok sayıda farklı ihtiyaca dair sonsuz bilgiye dönüşmüştür. Sadece bilgi almanın ötesinde, aile bireyleri arasındaki iletişim biçimi de değişmiştir. İletişimin zaman ve mekân-ötesi hâli, anne/baba-çocuk etkileşimini de sınırsızlaştırmıştır. Hem anne-babalar ebeveynlik rollerini zamansız sürdürebilir oldu hem de ebeveyn ve çocuk iletişimi kesintisizleşti. Yani dijital ortam, çocuk bakımı ve gözetimi mater-

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, derya.gul@istanbul.edu.tr

yali olarak kullanılmaya başlanmıştır (Brownlie ve Spandler, 2018; Buse vd., 2018).

Tüm bu süreç, ebeveynlerin günlük yaşamlarını kolaylaştırmakla birlikte, bizi yeni dijital tehdit türleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Günümüzde ebeveynler üstlendikleri annelik-babalık rollerine dair bilgilerinde boşluklar olduğunu hissettiğinde, bu eksiklikleri giderebilmek için hızlıca dijital kaynaklara başvurmaktadır. Bu durum, ister istemez kullanıcıların çok sayıda dezenformatif içeriğe maruz kalışını da beraberinde getirmektedir. Bilindiği üzere, dijital ortamda yer alan içeriklerin kolaylıkla değiştirilip çarpıtılabilen bir niteliğe sahip olması, kanıtlanmamış ancak güvenilir gözüken kaynaklara dayandırılabilmesi, herhangi bir editoryal sürece takılmadan rahatlıkla dolaşıma sokulabilmesi (Metzger, 2007) gibi pek çok faktör dezenformatif içeriğin yaygınlaşmasını olanaklı kılmaktadır. Ebeveynler açısından değerlendirildiğinde ise maruz kalınan dezenformasyonun pratiğe dönüşmesi, doğrudan aile bireylerini etkileyen bir dijital mahremiyet ve güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Özellikle erişilen bilgi uzman bilgisi değilse ya da kullanıcı bilgiyi doğrudan kaynaktan değil de aktarımlar üzerinden alıyorsa (kullanıcı yorumları, çok yakın bir tanıdığın başına gelenler gibi) başlı başına sorunlu bir durum ortaya çıkmaktadır.

Özel bir sosyal grup olarak ebeveynlerin, odağında çocukların yer aldığı konulara ilişkin aşırı hassasiyetleri, onları dezenformasyon içeren bilginin ana hedefi hâline getirmektedir. Örneğin, Johnson ve arkadaşları (2021), alternatif sağlık bilgisi sunan dijital içeriklerin, özellikle komplo teorileri ve dijital ebeveynler arasındaki kritik kesişim kümeleri üzerinden harekete geçtiğine ve dezenformasyon taşıyan gerçek dışı anlatıları ebeveynler için daha ilgi çekici hâle getirdiğine dikkat çekmektedir. Dijital ortamda ebeveynler ve komplo teorisi üreticileri arasında kurulan bu bağın, gerçek bilgilerdeki herhangi bir değişiklikten bağımsız olarak, sürekli olarak yeni yanlış bilgiler ürettiği ve ebeveynleri bu içeriklerle buluşturmaya devam ettiği de ulaşılan bulgular arasındadır. Yanı sıra, anne ve babalara yönelik dezenformasyonun özellikle ebeveynlik sürecinin belirli dönemlerinde aranan bilgi içeriklerinde oldukça fazlaştığını da görmek mümkündür. Özellikle hamilelik döneminde kadınların karşılaştığı dezenformatif içeriğin oranı oldukça artmakta; bu süreçte ebeveynlere beslenme hakkında bilgi aktaran dijital içeriğin yaklaşık %60'ı doğruyu yansıtmamaktadır (Storr vd., 2017). Sadece

bu örnek değerlendirildiğinde bile bireylerin yeni ebeveyn olma sürecinde edindikleri yanlış bilgileri uygulamaya dönüştürmelerinin sağlık sorunlarına kaynaklık edeceği görülebilmektedir. Hatta hamile veya yaşı küçük çocuğa sahip olan annelerin kendileri ve çocuklarının beslenmesiyle ilgili olarak karşılaştıkları yoğun dezenformasyonun obezite ya da metabolik sendrom gibi yaygın bulaşıcı olmayan hastalıkların bir sebebi olarak ortaya çıkabileceği vurgulanmaktadır (Verduci vd., 2021).

Ebeveynlerin dezenformasyona maruz kalma nedenleri şöyle sıralanıyor (Snyder vd., 2020): (1) ebeveynlerin pratikleriyle ilgili olarak sosyal medyadan yararlanma, (2) ebeveynler arasında paylaşılan bilgi ve öneri, (3) söylentiler aracılığıyla edinilen ebeveynlik bilgisi, (4) kişisel deneyimlerdir. Yani ebeveynlerin öncelikli bilgi kaynağı olarak başvurdukları güvenilir olmayan sosyal medya içerikleri, diğer kullanıcı ebeveynler tarafından aktarılan kişisel deneyimlere dayalı öneriler, kaynağı bilinmeyen dijital söylentiler ve dijital ortamda erişip kişisel deneyimlerinden de yararlanarak çevrim dışı hayata taşınan çıkarımlar, ebeveynlik rollerinin dezenformatif içerikler üzerinden yapılandırılmasının başlıca sebepleridir.

Tüm bunların yanında, sosyal medyanın yapısal özellikleri de ebeveynlerin dezenformasyon içeren bilgilerle karşılaşmasına kaynaklık etmektedir. Günümüzde her ne kadar kullanıcılar, reklam verenler, aktivistler, politika yapıcılar gibi gruplar tarafından sorunlu olduğu düşünülen dijital platform içeriğine kısmen müdahale edilmesi mümkün olsa da (O'Callaghan vd., 2015), YouTube, Facebook, X, Instagram ya da TikTok gibi dijital platformlar kendilerini dijital içeriğin sadece barındırıcısı olarak konumlandırmaktadır (Gillespie, 2010). Bu durum, sorunlu içeriklerin dolaşıma sokulmasının engellenememesinin de en önemli nedenlerinden biridir. Dahası, sosyal medya algoritmalarının çoğu zaman problemli içeriği daha da popüler hâle getirip, dolaylı yoldan desteklediği durumlarla da karşılaşılabilir. Örneğin; Johnson ve arkadaşlarının (2021) yakın tarihli bir araştırması, Facebook'un mevcut politikalarının ebeveynleri hedef alan çeşitli komplo teorilerinin ve yanlış bilgilerin çok sayıda kullanıcıya ulaşarak platformun popüler içeriklerine dönüşmesini durdurmakta başarısız olduğunu açıkça göstermektedir. Tüm bunların ötesinde, dijital ortamda herhangi bir konuyu araştıran kullanıcının, araştırdıkça birbirine benzer ve doğruluğu şüpheli olan içeriğe kolaylıkla ulaşabildiği; dezenformatif içeriklerin bir düzen içerisinde sunulmasının

bireye daha inandırıcı geldiği de bilinmektedir. *Alice Harikalar Diyarında* romanındaki tavşan deliğine düşüş metaforu üzerinden karakterize edilen bu süreçte (Gül-Ünlü ve Kesgin, 2021), kullanıcı kendisine bağlantı üstüne bağlantı sunan ilgi çekici önerilerle karşılaşmaktadır (O’Callaghan vd., 2015; Tang vd., 2021). Kullanıcıyı tavşan deliğine düşüren içerikler ise çoğunlukla dezenformatif bir nitelik taşıyor ve gerçek hakkında doğru olmayan görünümler sunarak, “*alternatif bir gerçeklik*” düşüncesinden besleniyor (Smith ve Reiss, 2020). Tavşan deliğine düşüşün ilk aşamada bireyin kendi tercihiyle eriştiği, yani hakkında bilgi almak isteği ve seçici olarak maruz kaldığı içerikler, sonrasında sosyal medya algoritmaları tarafından şekillendirilmektedir. Kullanıcı davranışını analiz eden algoritmalar, yine kullanıcı verilerine uygun biçimde yeni içerikleri seçmekte, sıralamakta ve kişiselleştirerek önermektedir. Yani her bir kullanıcı profili çözümlenerek, bireyin hangi içerikle, ne aşamada, nasıl karşılaşacağı kişiye özgü bir hâl almaktadır. Böylelikle kullanıcı tutumunun yönlendirilip, pekişmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Özellikle Kovid-19 dönemiyle birlikte artan dijital entegrasyon sonrasında, çevrim içi grup üyeleri ve topluluklar arasındaki bağın daha da güçlendiğini söylemek mümkündür. Bu entegrasyon artışı ebeveyn grupları için de geçerlidir (Johnson vd., 2021). Dolayısıyla, ebeveynlerin çevrim içi ortam üzerinden erişecekleri doğru bilgi ihtiyacı her zamankinden daha fazla; bu hem sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisinin kurulabilmesi hem de anne/baba ve çocuğun fizyolojik ve psikolojik iyi oluş hâllerinin sağlanıp, sürdürülebilmesi için önem taşımaktadır. Çünkü dijital ortam hakkında yeterli bilgi sahibi olmayan bir ebeveyn, doğru bilgiye ulaşamamanın yanı sıra çocuğunu da çevrim içi ortamın risklerine karşı koruyamamaktadır. Anne babaların dijital okuryazarlık becerisi ve dijital yerlilik yetkinliği kazanması da önemli bir gereklilik hâlini almaktadır. Kaldı ki ebeveynlerin doğru bilgiye ulaşabilmek için ihtiyaç duyulan becerileri edinmeleri kadar, doğru bilgiye erişimi talep ettiklerinin de altı çizilmelidir (Snyder vd., 2020). Bunun için çevrim içi ortamda doğru bilgiyi ulaşılabilir kılmak ve dijital tehditler karşısında aile mahremiyetini ön plana almak adına gerekli düzenlemelerin yapılması ve ihtiyaç duyulan yeni yerli platformların kullanıma sokulması oldukça kıymetlidir. Bu çerçevede, ebeveynlerin, içeriği sağlık uzmanları tarafından oluşturulmuş ve resmî kurumları temsil eden sosyal medya hesaplarına yönlendirilmelerini sağlayacak çeşitli kampanyaların organize edilmesi önerilmektedir. Böylelikle hem bir sağlık kurumunu temsil etmesi bakımından

sosyal medya hesaplarının güvenilirliğinin artacağı hem de kurum çalışanı olan sağlık uzmanları tarafından içeriği oluşturulmuş güncel bilgilere her an ulaşılabilmesinin olanaklı olacağı belirtilmektedir.

Sosyal medya hesaplarına ek olarak ebeveynin forumlar, web siteleri, mobil uygulamalar, çeşitli mesajlaşma uygulaması grupları gibi diğer dijital ortamlarda da nasıl içeriklerle karşılaştığının tespiti, dezenformasyonla bütünlüklü bir mücadele için gerekliliktir. Bu noktada, bilim insanlarının ve sağlık uzmanlarının doğrudan katkıda bulunmalarının istendiği kanıtı dayanan bilgilerin yer aldığı platformların tanıtılması ve herkes için erişilebilir hâle getirilmesi önerilmektedir (Snyder vd., 2020; Swire-Thompson ve Laser, 2020). Yine bireyin dijital ortam üzerinden çok sayıda çeşitli içeriğe aynı anda ulaşabiliyor olmasının bir zihinsel karmaşa yarattığı düşünüldüğünde, ebeveynler için güvenilir bir kaynak olduğu açıkça bilinen platformların varlığı daha da önem kazanmaktadır. Hatta önemli bir örnek olarak, Verduci ve arkadaşları (2021) tarafından, özellikle kendileri ve çocuklarına yönelik olarak beslenme bilgisi hakkında çok fazla dezenformasyona maruz kalan ebeveynlerin doğrudan doğru beslenme bilgisi aktaran mobil uygulamalardan yararlanmalarının altı çizilmektedir. Ebeveynin doğru bilgi aktaran dijital kaynaklara yönlendirilmesi hem yanlış bilgiyle savaşılabilmesi hem de bilimsel bilgiye dayalı ebeveynlik stratejilerinin geliştirilebilmesi için oldukça önemlidir.

Dijital ortamın ebeveynlik rollerine ilişkin kullanımında karşılaşılan riskler ve fırsatlar konusunda son derece hassas bir denge söz konusudur. Fırsatları arttırma çabaları riskleri arttırırken, riskleri engelleme çabaları da fırsatlara erişimi kısıtlamaktadır (Yurdakul vd., 2013). Bu bakımdan ebeveyne birçok konu hakkında sonsuz fırsatlar sunan hatta anne ve babalık rollerinin gerçekleştirilmesi sürecinde bir aracıya dönüştüğü ileri sürülen dijital ortam, ebeveynlerin dezenformasyon kaynaklı yanlış kararlarına ya da uygulamalarına da kaynaklık edebilmektedir. Bu durum sadece ebeveynlik rolleri için değil, ebeveynlik rollerine bağlı olarak ortaya çıkan ilişki kurma hâlleri neticesinde aile yapısının dönüşümüne de işaret etmektedir. Öncelikle dezenformatif içeriklerden kaynaklı karşılaşılabilecek tehditler, aile bireyleri arasındaki günlük pratiklerin dönüşümünü ve anne/babalık rollerinin değişimini beraberinde getirerek, çocuk gelişimi sürecinde en önemli rolü üstlenen aileyi de her türlü riske açık durumda bırakmaktadır. Dahası, sadece bir çocuğun

büyütülmesinde değil, toplumsal yapıya kazandırılacak her yeni bireyin de bu tehditler karşısında savunmasız kalmasının sebebi olmaktadır. Bilindiği üzere, aile toplumsal yapının en küçük birimi olmanın ötesinde, söz konusu yapının devamlılığını sağlayan, topluma her yeni katılan bireyin sosyalleştirildiği yegâne ortamdır. Böylesi bir ortamın destek sağlayıcıları olan anne ve babaların dezenformasyona maruziyeti, çocuğun nasıl bir bakım ve gözetim sürecine dâhil olacağını da doğrudan etkilemektedir. Çünkü dezenformatif içeriğe maruz kalış, bireyin ebeveynlik rolüne bakışından çocukla ilişkisine, aşı yaptırma kararından sağlık hizmeti almaya kadar pek çok konu hakkında davranışlarını da etkileyebilmektedir. Ebeveynler arasında hızla yayılan dezenformasyona dayalı içeriğin kötücül etkisini azaltılması, birçok konu hakkında özelliklere ebeveynlerin hedef alındığı komplo teorilerinin (aşı karşıtlığı, iklim değişikliği reddi vs.) yayılımının azaltılabilmesi bakımından da önemlidir (Johnson vd., 2021).

Son söz olarak, ebeveynin kendisi ve çocuğuyla ilgili bilgi ve tavsiye almak amacıyla yararlandığı dijital ortamda edindiği bilginin niteliğinin daha fazla sorgulanması hem de bu bilgiye dayanarak yapılandırdığı annelik ve babalık uygulamalarının potansiyel sonuçları üzerine daha fazla düşünülmesinin akademik ve pratik bir ihtiyaç olduğu tekrar hatırlatılmalıdır. Ayrıca dezenformasyona yönelik direncin inşa edilmesi için dijital ebeveynlerin medya okuryazarlığı konusunda teori ve uygulama noktasında daha aktif kullanıcılar olması gerektiği de unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Brownlie, J. & Spandler, H. (2018). "Materialities of Mundance Care and the Art of Holding One's Own", *Sociology of Health & Illness*, 40(2), s.256-269.
- Buse, C., Martin, D. & Nettleton, S. (2018). "Conceptualising 'Materialities of Care': Making Visible Mundane Material Culture in Health and Social Care Contexts". *Sociology of Health & Illness*, 40(2), s.243-255.
- Gilliespie, T. (2010). The politics of 'platforms'. *New Media & Society*, 12, 347-364.
- Gül-Ünlü, D. & Kesgin, Y. (2021). Tavşan deliği ve siyasal radikalleşme: YouTube kullanıcı önerileri üzerinden bir değerlendirme. *İçinde Gelenekselden dijital e siyasal iletişim çalışmaları*. (Ed. Aslı Aydemir). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Johnson, N.F., Velasquez, N., Restrepo, N.J., Leahy, R., Sear, R., Gabriel, N., Larson, H. & Lupu, Y. (2021). Mainstreaming of conspiracy theories and misinformation. *arXiv Preprint*: 2102.02382.
- Lupton, D. (2016). "The Use and Value of Digital Media for Information about Pregnancy and Early Motherhood: A Focus Group Study", *BMC Pregnancy and Childbirth*, 16, s.171-181.

- Lupton, D., Pedersen, S. & Thomas, G. (2016). "Parenting and Digital Media: From the Early Web to Contemporary Digital Society", *Sociology Compass*, 10(8), s.730-743.
- Metzger, M.J. (2007) Making sense of credibility on the web: Models for evaluating online information and recommendations for future research. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58(13), 2078–2091.
- O'Callaghan, D., Greene, D., Conway, M., Carthy, J. & Cunningham, P. (2015). Down the (White) Rabbit Hole: The extreme right and online recommender systems. *Social Science Computer Review*, 33(4), 459-478.
- Smith, T.C. & Reiss, D.R. (2020). Digging the rabbit hole, COVID-19 edition: Anti-vaccine themes and the discourse around COVID-19. *Microbes and Infection*, 22, 608-610.
- Snyder, K., Pelster, A.K. & Dinkel, D. (2020). Healthy eating and physical activity among breastfeeding women: The role of misinformation. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 20(470): 2-7.
- Swire-Thompson, B. & Lazer, D. (2020). Public health and online misinformation: Challenges and recommendations. *Annual Review of Public Health*, 41: 433-451.
- Storr, T., Maher, J. & Swanepoel, E. (2017). Online nutrition information for pregnant women: A content analysis. *Maternal & Child Nutrition*, 13(2): e12315.
- Tang, L., Fujimoto, K., Amith, M., Cunningham, R., Costantini, R., York, F., Xiong, G., Boom, J. & Tao, C. (2021). Down the rabbit hole" of vaccine misinformation on YouTube: Network exposure study. *Journal of Medical Internet Research*, 23(1), e23262.
- Verduci, E., Vizzuso, S., Frassinetti, A., Mariotti, L., Del Torto, A., Fiore, G., Marconi, A. & Zuccotti, V. (2021). Nutripedia: The fight against the fake news in nutrition during pregnancy and early life. *Nutrients*, 13(9): 2998.
- Yurdakul, I.K., Dönmez, O., Yaman, F. & Odabaşı, F. (2013). Dijital ebeveynlik ve değişen roller. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4): 883-896.

